

„...A darabbértarifikáció emelése sok esetben feltűnő módon nem a munkateljesítmény emelését, hanem csökkenését eredményezte, mert a munkások a darabér emelésére nem napi teljesítményük növelésével, hanem leszállításával válaszoltak.” Ez a megállapítás – bármilyen furcsa – egy a kapitalista gazdaság működését elemző tanulmányból, Max Webertől származik. A szocialista darabberrendszer „nagy vívmányának” tekinthetjük, hogy itt a munkások álmukban sem gondolhatnak arra, hogy a mindenkori normarendezésre a teljesítmény „leszállításával” válaszoljanak; jogfosztottságuk, kiszolgáltatottságuk még nagyobb mértékű.

Jellemző, hogy a gyárban uralkodó hatalmi viszonyokat, a megcsontosodottan hierarchikus alá- és fölérendeltségi relációkat elemző fejezet ezekkel a szavakkal kezdődik: ŐK, EZEK. A munkások aposztrofálnak így mindenki mást a vezetőktől kezdve az irodistáig, nem is feltétlenül tüntetőleg, hanem inkább azért, mert a nyelvi kommunikációs formák híven tükrözik a munkahely valóságos hatalmi-pozicionális elkülönüléseit, alig módosítható kasztszerűségét. Talán csak véletlen, hogy a DARABBER-perben tanúként megidézt Mészöly Miklós 1980-ban megjelent, ÉRINTÉSEK című kötetében egyik eszmefuttatásának ezt a címet adta: AZ EZEK ÉS AZ ŐK SZEMANTIKÁJA. Ebben az esszében így ír: „A hatalom és alattvalói csak rituálisan beszélhetik ugyanazt a nyelvet, használhatják ugyanazt a nyelvtant, miután kapcsolatuk formája szükségszerűen az előírt, vállalt vagy túrt – és nem valami rögtönzött-ösztönös rítus.” S valóban, ha a munkás őket, ezeket mond, nyelvilleg reprodukálja – s ezzel bizonyos mértékig megváltoztathatatlanak nyilvánítja – az őt körülvevő hatalmi elrendeződést, annál is inkább, mert miközben a mást, a tőle különbözőt világosan határozza meg, a magát másra vonatkoztatás aktusában legfeljebb csak homályosan körvonalazódik a kollektív-definitív *mi* tudata. De hát a munkafolyamat egész megszervezése, a brigádbeosztás, az „ösztönzőrendszer” mind annak ellenében hat, hogy a munkások tudatosítsák közös érdekeiket, s azok érvényre juttatásán együtt fáradozzanak. Egyetlen alkalom van a könyvben, amikor a szerző arról számolhat be, hogy a munkások egymást segítve s főként a munka örömeit is megelve tevékenykednek, s ez a *fusi*, ami tulajdonképpen a gyáron belül csak

informálisan megtúrt bütykölés, a szocialista bérrabszolgaság nyűgei alól időlegesen felszabadult munkás számára mégis az önkéntes, szabad, alkotó tevékenység ekvivalensévé, modelljévé válik.

„Remélem, nem múzeumba való dokumentumot adok az olvasó kezébe” – írja a szerző utószavában. Aggodalmát értem, hiszen a mostanság bősséggel kiadott, korábban betiltott művek nem mindegyike felett járt el nyomtalanul az idő. A munkásszociográfia műfaja napjainkra sok információgazdag, koncepciózus alkotással gazdagodott. Mégis, Haraszi Miklós pionírmunkáját ma is aktuális és fontos könyvnek gondolom: a kíméletlen látélet, a következtetések logikus rendszere, a megformáltság igényessége teszi azzá. Aktuális, írtam az imént, ami azért nem túl szívderítő tény, mert a műből élénk táru, a nagyüzemi munkásság életét, helyzetét, lehetőségeit ábrázoló kép riasztó, elrettentő és lehangoló. Az „uralkodó osztály” helyzetében azonban az elmúlt majd két évtizedben gyökeres változás nem nagyon következett be. Így aztán Haraszi Miklós könyvét elolvasva leginkább azt a ténymegállapítást találtam aktualitását veszítettnek, amivel a szerző egyik mondatát indítja: „A fél hatkor nyitó kocsmá...” Tudjuk: a munkásság öntudatát védelmezni hivatott rendelkezés eredményeként a kocsmák ma már kilenckor nyitnak.

Mátyás Győző

JOHN UPDIKE: E GYÖNYÖRŰ ZÖLD PLANÉTÁN

*Fordította Debreczeni Júlia, válogatta és az utószót írta Sükösd Mihály
Európa, 1989. 262 oldal, 23 Ft*

A Kitarás szobrát alighanem egy Updike-olvasóról fogják mintázni. Makacs arca hátrafelé tekint, egyik szemében egy ragyogó indulás visszfénye csillog – de a másik sír; ezzel szokta olvasni kedvence egyre laposabb új regényeit. Ha bosszús mosolyt látunk az ajkán,

ezt a fekete könyvecskét okolhatjuk érte, a *New Yorker*-beli review-k gyűjteményét.

A kötet legfőbb erénye, hogy legalább mulatságosan bosszant. Szerzője a józan jenki – a masztodontnál valamivel korszerűbb, de Arthur lovagjainál jóval avítább figura. Sükösd Mihály utószava szerint „a mai színen Updike látszik a leginkább »európai« írónak”. Európai? Nem, ahhoz nem elég Kafkáról és Flaubert-ről írni, de még Lemről és Andrej Beljiről sem. Az európaiság jóval mélyebben fekszik a bőr alatt; valójában egy bizonyos, alázathoz hasonló viszony a történelemhez és hagyományhoz, még annak leglármásabb tagadóinál is. Ahogy az istenhit ellentéte nem a sátánosság, hanem az ateizmus, a hagyománytisztelét sem az avantgardizmus, de a Ford-barbárság. Az Isaiah Berlin VICO ÉS HERDER-könyvéről írott recenzió a kötet legjobbjai közé tartozik. Gördülékeny aforizmáival („Némely halhatatlanok halhatatlanabbak, mint mások”, utóbbiakat, *főként arról ismerjük..., hogy valamikor ismertebbek voltak*) megközelíti azt a szintet, ahol pl. Szerb Antal vagy Hevesi András apró bírálatai álltak. De milyen hasonlatot sug Ford szelleme? „Végül is mit kezdünk nagy elődeinkkel, viseletes elméleteikkel, vaskos kötetekre rúgó életművükkel – a nagyság e hordalékával, amely éppannyira mindent elárasszó, mint a tenger nyi üres konzervdoboz a valódi személdombokon?” A szent örületnek kijáró sajnálkozó tisztelettel nyugtázza, ha Berlin Grotiust és Jean Bodint említi: „Berlin professzor sok poros szerzót ráncigál elő elméje könyvtárából”. Nos, nem várhatjuk el egy jenkitől, hogy tudja, mit jelentett Herder Közép-Európának – de az már a paródiával határos, ahogy a magányos filozófusok teljesítményét lekcisinyli a rádióteleszkópokkal felszerelt és – természetesen – a *Scientific American*ben publikáló tudósteamekéhez képest. Berlin leírása, mondja, „arról sem győz meg bennünket, hogy ha Vico nem élt volna, mások nem tudták volna a felhalmozódó adattömegből leszűrni az Új tudomány alapvető felismeréseit”. Szegény, szegény, zseniális Vico! – csóválja fejét az olvasó –, utoljára a magyar kiadás előszava bánt el vele ilyen csúfosan, ahol Hegel torzójának neveztek, akit az igazi Hegel fölöslegessé tesz.

Lássunk egy mulatságosabb példát – mert a „jenki” megközelítés üdítő is lehet. Barthes Freudot idézi: a fonó mozdulat szerinte a péniszirigységhez vezethető vissza. „...a nők szen-

vednek a péniszhiánytól, és fonnak egyet maguknak” – foglalja össze Updike –, „ez út az atlanti parton legalábbis ritka dolog”... Szellemes, de csúsztatás, hiszen köztudott, hogy gondolatról, szándékról csak metaforikusan beszélhetünk, ha az alany a tudatalatti. Ezt tudatos gondolatra, tervszerűsége „fordítani” meglehetősen durva humorforrás. (Karinthy gyakran élt vele.)

A Roland Barthes-ról szóló három írás súlyos aránytévesztésről tanúskodik – bár tény, hogy az idő múltával egyet-mást mégiscsak észrevett, és kezdeti csodálkozó viszolygása lassacskán viszolygó csodálattá alakult. A SZÖVEG ÉLVEZETE, a kevés valóban korszakalkotó könyv egyike, Updike beállításában alig több egy száraz és önhitt professzor frivol stílusjátékánál. Az olvasó sóhajt, és arra gondol: ugyanennyi papíron azt is kiadhatták volna – de eszébe jut, hogy nem ez az első katalógus, ami elérhetetlen áruházak portékáit ajánlhatja. Az olvasó megnyugszik; elvégre Updike is kínál magvas irodalomelméleti ismereteket, úgy bizony! – például „Lem és Pym” regényeiről szólva kijelenti: „A nem kívánt magány a városi élet mellékterméke, s a regény, természeténél fogva nem alkalmas e téma tárgyalására.” Magyarán nincs. Az olvasónak címek futnak át az agyán, a PÁRISI ESŐ-től, amiről Updike nem tudhat, egészen a FELJEGYZÉSEK AZ EGÉRLYUKBÓL-ig, amit viszont ismernie kell, és őszintén sajnálkozik. A legnagyobb felfedezések is váratlan ötletekből születnek, de úgy, hogy kifejtik őket. Aki ex cathedra kijelenti, mondjuk, hogy a festészet nem alkalmas gyümölcsfák ábrázolására, az ne távozzon utána egy gyermekregényekével.

Az európai helyszínek furcsamód elbizonytalanítják Updike-ot; úgy látszik, nem véletlen, hogy leghalványabbak a „Pétervár” ismertetése (erről mindössza annyit tud mondani, hogy alakjai ködös árnyak) vagy a Flaubert-cikk. Ez utóbbi egyetlen tanulsága, hogy az atlanti partról még Normandiáig sem látni. „A BOVARYNÉ-t olvasva nem érezzük azt az undort, amivel Flaubert bevallása szerint írta. Színtere, a villany és az autó feltalálása előtti Normandia olyan egzotikumot képvisel a szemünkben, mint azok a keleti helyszínek, melyekről Flaubert annyit álmodozott...” Az olvasó úgy nevet, hogy a könnyeket törölgeti Flaubert-olvasásra lám oly alkalmas közép-európai szeméből, és hálát ad a

Medveistenkének, amiért a Trabant feltalálása ellenére sem kellett kidobnia Flaubert-köteteit.

De ne legyünk igazságtalanok. A három igényesebb tanulmány: Hawthorne hitéről, Melville visszavonulásáról és Whitman egoteizmusáról (és talán még a HEM[INGWAY] GYÓZ ÉS VESZFT) a lehető legderekabb pozitivisták munkái, fontos idézetekkel és jellemző anekdotákkal, precízen adagolt tanulsággal. Ügyesek, világosak, iskolai célra kitűnőek. Mindhárom megéri két-két tojás árát, és akkor már lemondhatunk a hetedikről a kisebb bírálatok kedvéért.

Hajdú Gergely

A FOGYATÉKOS ÉS A TANÍTÓ

Joseph Roth: Jób. Egy egyszerű ember regénye
Fordította Kertész Imre
Európa, 1989. 220 oldal, 46 Ft

Joseph Roth: Zsidók vándorúton
Fordította Szaszovszky József
Makabi, 1989. 92 oldal, 75 Ft

Szorgalmasan töltögeti a gyermekfejekbe a zuchnówi Mendel Singer, a szegény és jámbor zsidó tanító, Isten igazságait. Jelentéktelen ember a nyomor szélén; ám *saját* – égi – ügyében elég erősnek találtatik ahhoz, hogy élete vezérfonalává egy kegyetlen és nehéz feladvány váljon: Isten igazságtalansága. Családjá, felesége és gyermekei különféle utakon keresik a megoldást, menekülnének az isteni presszúrából. Azt azonban nem érdemes a rejtvényen kívül kutatni, mert csakis benne rejtőzik, az átok kézzelfogható tárgyában, Mendel agyalágyult, kriplli, legkisebb fiában. A tanítót a taníthatatlan fogyatékosslal vezeti Isten új és nehéz igazságokra. Ez lesz boldogsága és boldogtalansága.

Joseph Roth 1927-ben megírja ZSIDÓK VÁNDORÚTON című szociografikus esszéjét. 1930-ra pedig JÓB című regényét. Amaz kaleidoszkópszerű foglalat a kelet-európai zsidó életutaknak és lehetőségeknek, mind földrajzi, mind rétegbeli eloszlásban. Emezen egy út végigjárása. Semmi sincs a regényben, ami

lehetőségként ne említettet az esszében. Hiszen természetes élettények ezek: hogy Kelet-Európában, Oroszországban csodarabbik tevékenykednek, és özőnlük hozzájuk a nép; hogy végtelen sokan vándorolnak a zsidók közül nyugatra, és néhányan kiemelkednek közülük, és híresek lesznek: akár mint virtuóz muzsikusok. Kézenfekvő tény Amerika „menetrendje” is, egy esetleges dezertáló fiú, aki Amerikáig kényszerül, s hamarosan (hónapok, évek?) levelet küld az ígéret országából, és tíz dollárt s később a hajójegyeket. Majd a kivándorlópapírok megszerzése a hatalmaskodó hivatalnokoktól, hajóút, karantén, új nyomor, új otthontalanság. Vagy: asszimilálódás. Ez utóbbi nem sok jót jelent Roth értékrendjében. A ZSIDÓK VÁNDORÚTON-ban csak eddig a pontig terjed figyelme és rokonszenve. Akik átlépték a személyiség e határát, nem igazi zsidók többé. Az esszéhez írt 1937-es utószavában a német zsidók (akkori) sorsát egyenesen asszimilálódásuk csapdájaként és átka-ként magyarázza. És éppen ez az a pont, a nem asszimilálódás vágya, ahol a regény megszűnik a szociografikus esszé pusztá illusztrációja, az ismeretterjesztés eszköze lenni. A nem asszimilálódás, e valóságos *nostalgia* természetesen vonul át egy másik műfajba, ahol az érzelem nem modulusza a szövegnek, mint a ZSIDÓK VÁNDORÚTON-ban néha zavarón is, hanem természetes anyaga.

A XX. századi Jób-példázat fintora, hogy hőse sorsa az elementáris szegénységből fordul még rosszabbra. Mendel Singer a környezete kontrasztjában jelentéktelen ember. Nincsenek ezrével juhái és ökrei, nem örvend köztiszteletnek, kisember, nem a Jób-féle tevékeny zsidó fajtájából való. Aktivitása a hitbéli, szellemi szférára korlátozódik, s teremtsen ott bármily mélységeket, ez mások számára aligha átélhető. Mendel a csapások alatt saját családjá tiszteletét is elveszíti. Felesége, Deborá aktivitása másik elv, a tevékeny életalakításé, mely nem látja be, hogy a passzivitás: *hüfellel*. Kérdés, melyik hatásosabb, vagy egyáltalán, melyik hatásos.

Roth a bibliai JÓB KÖNYVÉ-ből ismert töprenkedésre készíti az olvasót. Hol a bűn, és tulajdonképpen *van-e bűn*, ami az eseményeket érthetővé tenné, a bűntetések indokál szolgálta? A bűn meglete szükségszerű magyarázat, nélküle minden értelmetlen. Ha